

РОЗВИТОК ОСВІТИ ЯК СУСПІЛЬНОЇ ЦІННОСТІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

У статті проаналізовано витoki освіти як суспільної цінності; осмислено роль освіти і писемності у появі та розвитку аграрного суспільства; розглянуто осередки формування письма та основ наук; визначено, що освіта та писемність були вершинним досягненням людського інтелекту та відігравали унікально важливу суспільну роль, яка все більше зростала з наближенням до сучасності.

Ключові слова: освіта, аграрне суспільство, писемність, грамотність, «цивілізованість».

В статье проанализировано истоки образования как общественной ценности; осмыслено роль образования и письменности в возникновении и развитии аграрного общества; рассмотрено центры формирования письма и основ наук; определено, что образование и письменность были вершинным достижением человеческого интеллекта и отыгрывали уникально важную общественную роль, которая все больше возрастала с приближением к современности.

Ключевые слова: образование, аграрное общество, письменность, грамотность, «цивилизованность».

The sources of the education as the social value are analyzed in the article; the role of the education and written language in the appearance and development of the agrarian society is conceived; the centers of the writing and the basis of sciences formation are observed; it was found out that the education and writing were the highest achievements of the human intelligence and played the unique and important social role, that rose more and more in the approximation to the present.

Key words: education, agrarian society, written language, literacy, “civilized”.

Освіта, стартуючи в минулому з варіанту ремісництва, стала ядром сучасних держав і перетворилася в головний засіб виробництва та відтворення системи взаємодії «особистість – суспільство». У цьому сенсі освіта формується і суспільством, і людською особистістю, являючи собою ресурсний базис соціуму, функціонування якого повинні забезпечувати об'єднані зусилля держави і громадськості. Нашим завданням в подальшому викладі буде наведення нових даних і доказів, які впливають з археологічних та інших відкриттів останніх років, на користь того, що з самого свого початку писемність та освіта були вершинним досягненням людсько-

го інтелекту та відігравали унікально важливу суспільну роль.

У дуже віддаленому минулому різні підвиди-попередники сучасних людей боролися за своє виживання і можливість дати життя нащадкам у складі невеликих груп, які затято боронили від сусідів-конкурентів територію свого харчового забезпечення. Останні за часом відкриття, що стосуються законів діяльності мозку людини та по чергової їх зміни впродовж життя з моменту народження аж до смерті, дають докази того, що цефалізація (прискорене удосконалення мозку в кількісному і якісному аспектах) відбувалася у людей, об'єднаних у групи чисельністю в десятки, максимум – перші сотні (300-400) осіб. Можливості

мозку цілком достатні для того, щоб керівник групи (т.в. альфа-особина) міг утримувати в голові інформацію про риси та поведінку кожного її члена, не звертаючись до якихось додаткових засобів запису і збереження. Для виживання малих груп виявляються зайвими письмо, а для підтримання порядку вистачає зусиль та уваги одного лідера.

Адміністративна структура і хоча б гранично примітивна знакова система виникають там і завжди, де кількість об'єднаних осіб значно перевищує вказану вище межу, а тому керівник цього об'єднання вимушений делегувати частину своєї відповідальності довіреним особам. За відсутності можливості фізичного контакту з тим, хто перебуває в іншому місці, лідер змушений чи користуватися гінцями, які можуть спотворити інформацію, чи винайти систему спеціальних сигналів, які кодують інформацію і дають змогу зробити зв'язок надійним.

Як відомо, перехід від нечисленних людських об'єднань до багатотисячних колективів стався внаслідок винайдення людьми аграрного способу власного життєзабезпечення, для чого необхідним було поєднання сприятливих природних умов та існування в певному місці таких рослинних видів, чиї зерна чи кореневища були придатними до споживання при мінімальних витратах сил і енергії на їх приготування. Тому центри аграрного виробництва виникали цілковито незалежно один від одного і в різні періоди у кількох місцях планети – у Північно-Східній Африці (долина Нілу), у верхній частині межиріччя Тигру і Євфрату, в долинах річок Верхнього Індостану та Східної Азії, в окремих і порівняно невеликих зонах Північної та Південної Америки. Дослідження науковців свідчать, що саме поблизу цих місць ростуть у дикому стані ті злаки чи коренеплоди, які були введені в культуру і зараз становлять основу харчування всього людства. Найновіші дані та узагальнення з цієї теми займають значну частину книги Дж. Даймонда «Зброя, мікроби і харч» [1].

Для нормальної життєдіяльності аграрного суспільства необхідне виконання великої кількості специфічних умов, адже потрібна була розвинена система запису та збереження інформації про наявні земельні ресурси, їхні характеристики і належність, кількість і характер зібраного зерна чи інших первинних харчових продуктів тощо. Зрозуміло, що великі аграрні об'єднання мали потребу в трансляції сигналів і повідомлень, а також у збереженні розпоряджень для подальшого контролю за рівнем їхнього виконання.

Все це разом стало тим потужним стимулом, що примусив аграрні соціуми винаходити письмо, геометрію, арифметику і багато з того, що стало основою для формування такої специфічної структури, якою є система освіти. Сформувався певний стереотип: усі вважають якийсь соціум «цивілізованим», якщо він винаходив той чи інший спосіб письма і накопичував тривалу інформаційну базу різноманітних повідомлень. Якщо ж цього не траплялося, то навіть розвинені в культурному плані народи не вважають «цивілізованими». Найбільше «постраждали» від подібної градації народи Африки, де специфічні природні умови зменшували потребу винайдення писемності та створення основи природничо-математичних наук.

Інформаційна система аграрних суспільств діяла на основі використання спеціально підготовлених до цього людей, котрі могли створювати власні тексти чи інші повідомлення і розуміти чужі. Письмо було одним з різновидів ремісничих професій, а серед інших членів аграрного суспільства ним володіли ті, хто мав потребу в цих навичках, як правило, задля успішного виконання керівних функцій – адміністративних чи духовних (релігійних). Зрозуміло, що мала діяти й система трансляції вміння писати і читати від старших осіб до молодших, від майстрів до учнів. Вважають, що цей елемент структури аграрних суспільств і можна називати справжнім зародком систем освіти.

Саме так, наприклад, розвивалися події в межиріччі річок Тигру і Євфрату,

адже прискорення розвитку на цій території аграрних технологій сприяло формуванню прадавніх держав, що змінювали одна одну з періодичністю в сотні років, – Урук, Лагаш, Аккад, Вавилон, пізніше – Ассирія. Зрідка відбувалися значні повені, раз на тисячоліття – катастрофічні затоплення майже всієї долини, піщано-мулисті осади від яких розділяють на окремі шари рештки, які завжди полишають по собі цивілізації. Є підстави вважати ці катастрофічні повені джерелом опису Всесвітнього потопу в Біблії. Але кожного разу люди поверталися на зручні місця і відновлювали поселення.

Не переривалася і низка все досконаліших винаходів знарядь праці та письма. У Месопотамії, в долині Нілу, Індії та в Китаї для вимірювання полів та оцінки врожаїв високого розвитку досягли арифметика і геометрія, широке застосування мали астрономія, механіка, агротехніка, більшість видів мистецтв. Наприклад, вавілоняни вміли фіксувати не лише тексти, а й музичні твори. У разі потреби споруджували довгі мости, ступінчасті піраміди та будівлі, на сходинах яких висаджували траву, кущі та дерева (приклад – «висячі» сади для цариці Семіраміди).

Писарі стали важливим прошарком ремісників, і школи їхньої підготовки (еддуби – будинки табличок) існували в кожному великому місті. Більшість їх була платною і належала майстрам-переписувачам. Та при палацах і храмах також були школи, де навчання полягало в багаторазовому переписуванні для формування швидкості письма, завчання напам'ять, зрідка – у написанні диктантів. Навчальні плани включали усні (лекційні) заняття, на яких учні знайомилися з міфами, повчальними історіями, оповідями, легендами, музикою й співом. Учні вивчали звичаї і закони, опановували на практичних заняттях будівельні чи інші ремісничі навички.

До школи записували 5—7-річних дітей, здебільшого хлопчиків, до того ж із заможних родин (навчання було платне). В одній школі навчалася 20 – 30 учнів, причому класів не існувало, молодші та старші вчилися разом. Більшість учнів закінчува-

ла школу в 20—25-річному віці. Любов до навчання в школі прищеплювали за допомогою засобів фізичного впливу (для цього навіть існувала окрема посада «озброєного палицею»). Найбільше часу й зусиль у школярів забирало нудне переписування на спеціальні глиняні таблички клинописних текстів, яке тривало впродовж перших років навчання щодня від сходу до заходу сонця.

Іншим тогочасним осередком формування письма й основ наук був Стародавній Єгипет, де школи виникли також у III тисячолітті до нашої ери. Скерування різьблених і друкованих текстів на забезпечення релігійних потреб і вславлення бога-фараона обмежило культурні та наукові досягнення єгипетської системи освіти. Греки-мінойці пізніше (II тисячоліття до н.е.) більше запозичили від Межиріччя, ніж від Єгипту. Суворішим у Єгипті був навчальний процес, поширеніші фізичні покарання, для формування первинної грамоти доводилося запам'ятовувати карбування сотень, а ще краще – тисяч ієрогліфів. Регулярність розливів Нілу, причин яких єгиптяни не знали, спонукала до винаходу теорії впливу руху і розташування видимих на небі об'єктів на земні справи. Намагання жерців зміцнити своє панівне становище призвело до виникнення таємних вчень і тверджень (езотерики), які приховували від сторонніх і могли передавати тільки тим, кого після тривалих випробувань обирали жерці. Зрозуміло, що езотеричні тексти практично всі були зашифровані та призначалися тільки для втаємничених. Ці підходи можна виправдати бажанням уберегти ці знання від критики і знецінювання, але одночасно цим гальмувався прогрес, винайдення і використання нових і важливіших знань.

Деякі дослідники вважають (серед них – і вже згаданий Дж. Даймонд [1]), що єгиптяни найімовірніше запозичили саму ідею письма у шумерів. Але більшість єгиптологів (В. Афанасьєв, А. Василевич, М. Горелік,

Е. Дольбхофер, І. Дьяконов, Дж. Ліндсей, І. Фрідріх, Р. Шарру тощо), дуже ша-

нуючи об'єкт свого наукового дослідження, схиляються до думки про місцеве походження староегипетського письма. Можливо, що на користь цієї думки свідчить складність „египетської грамоти”, адже староегипетське письмо було поєднанням піктограм, ідеограм і фонограм. Єгиптяни впритул підійшли до створення алфавіту, проте на цьому й зупинилися. Щоб читати письмо стародавніх єгиптян, доводилося вивчити щонайменше 700 ієрогліфів, загалом же їх існувало кілька тисяч. Грамоту здобували у платних школах, які існували здебільшого при храмах. Школярі не лише вчилися читати й писати, а й опановували тодішні наукові знання. Школи готували грамотних чиновників-діловодів, яким присвоювали звання «писаря, що одержав дощечку». Деякі випускники шкіл досягли вершин чиновницької кар'єри.

Свідченням великого тяжіння стародавніх єгиптян до грамотності і примноження знань є легкість об'єднання власного спадку та освітніх досягнень з тим, що принесли з собою греки під проводом Олександра Македонського. Цей симбіоз дав високі цивілізаційні результати в часи панування Птолемеїв, на які припало не тільки багато відкриттів, але й створення першої пра-академії наук (Мусейону) і формування для її обслуговування та для потреб північної верхівки унікально великої Александрійської бібліотеки.

Це була гордість Птолемеїв, а тому вона постійно збільшувалася за рахунок придбання рукописів з інших місць чи через тиражування (переписування). У момент найбільшого розвитку, за твердженнями різних історичних джерел, в Александрійській бібліотеці зберігалися від 400 тис. до 800 тис. томів (сувоїв), крім того 40 тисяч переплетених і 90 тисяч окремих томів і конспектів. На жаль, значна частина книжкових багатств загинула у вирі воєнних лихоліть та пожеж 47 р. до н.е., 391 р. н.е. та 641 р. н.е. У наш час за підтримки ЮНЕСКО відбувається відновлення цього давнього вогнища цивілізації.

Слід зауважити, що найвищих досягнень ще до нової ери в математиці і точ-

них науках досягли не месопотамці, мінойці, греки чи єгиптяни, а індуси, котрі винайшли нуль і десяткову систему числення. Є певна історична несправедливість у присудженні пріоритетів. Насправді події розвивалися так: «правильну» та зручну арифметику запозичили від індусів арабські купці і через багато-багато сторіч здивували нею європейців, котрі й досі позначення «0, 1, 2...» вважають арабським, а не індійським винаходом.

Виключно цікавим, хоч і дискусійним, є запитання – „Хто ж був першим винахідником письма?” Варта особливої уваги з цього приводу думка Дж. Даймонда, адже він використовував у своїй роботі з датування артефактів новітні знання з радіоізотопної фізики та комп'ютери. Виявилося, що масове аграрне виробництво зернових і одомашнення великих тварин сталося на одну-дві тисячі років раніше того, як було прийнято вважати у виданнях ХІХ і більшої частини ХХ ст. Доведено численні факти дуже швидкого поширення важливих винаходів чи ідей від місць їх появи на відстані в тисячі кілометрів. Сукупність цих відкриттів дала змогу Дж. Даймонду стверджувати, що незаперечно оригінальним і незапозиченим є поява письма у прадавніх мешканців Месопотамії і – через тисячі років – у індіанців Мезоамерики.

Наведемо його оцінку ролі письма в історичних змаганнях і подіях: «Учені ХІХ століття переважно розглядали історію як поступ від дикунства до цивілізації. Вузловими віхами на цьому шляху був розвиток рільництва, металургії, складної технології, централізованої влади та письма. Серед цих ознак письмо традиційно було найобмеженішим у географічному плані: до ісламської експансії та європейського колоніалізму його взагалі не було в Австралії, Океанії, Субекваторіальній Африці й усьому Новому світі за винятком невеликої частини Мезоамерики. Через таке обмежене поширення народи, які величали себе цивілізованими, завжди вважали письмо найразючішою ознакою, яка підносила їх над «варварами» або «дикунями».

Знання наділяє владою. Тому письмо наділяє владою сучасні суспільства, даючи їм змогу набагато точніше та детальніше, у набагато більших обсягах і в значно віддаленіші місця й часи передавати знання. Звісно, деякі народи (найвідоміші серед них інки) зуміли керувати імперіями без письма, а «цивілізовані» народи не завжди перемагали варварів, як підтвердили римські війська, зійшовшись на полі бою з гунами. Але європейські завоювання Америки, Сибіру й Австралії ілюструють типовий вислід останніх часів» [1, с.208].

Отже, вища середня грамотність населення чи доцільніший вибір моделі письма й справді може розглядатися як вища «цивілізованість», але перемога у військових діях упродовж доісторичного та історичного періодів залежала ще й від багатьох інших факторів. Освіта – лише один з багатьох важливих чинників у минулому, ось тільки його вплив не залишався сталим, а все більше зростав з наближенням до сучасності і зі зростанням кількості людей та тих труднощів, які їм доводилося долати.

Література

1. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд ; пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
2. Згуровський М. Інноваційний розвиток суспільства на основі вдосконалення освіти і науки як продуктивної сили розвитку економіки // Економіст. – 2005. – №4. – С. 36-37.
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень.– 2-е вид. – К. : Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
4. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
5. Торосян В.Г. История образования и педагогической мысли: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 352 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2011